

המשרד לחינוך מחדש

מה עומד מאחורי ההשתלטות המאורגנת של אנשי
הימין המתנחלי על מערכת החינוך החילונית?

ד"ר אסף שרון | ד"ר אבנר ענבר

הקדמה למחקר מולד

המשרד לחינוך מחדש

”הם ישלחו אל הכפרים את כל תושבי המדינה שהם בני עשר שנים ומעלה, ויקבלו לרשותם את ילדיהם של אלה ויגדלו אותם מחוץ לתחום המנהגים הרווחים עכשיו, שגם הוריהם מחזיקים בהם, בדרכים ובחוקים שלהם עצמם... זאת הדרך הקלה ביותר, בה תקום מדינה בעלת משטר כפי שהרחבנו עליו את הדיבור, לאושרה של המדינה ולישועת העם שבקרבו יווצר”

אפלטון, ספר המדינה

התחקיר שלפניכם עוסק באופן שבו קבוצה קטנה של ישראלים – הרואה את עצמה כאליטה רוחנית ופוליטית – מבקשת לעצב מחדש את זהותו הלאומית, התרבותית, המוסרית והאזרחית של כלל הציבור היהודי בישראל לאור ערכיה שלה. לשם כך סימנה קבוצה זו את מערכת החינוך הממלכתית כיעד להשתלטות מאורגנת, תוך שהיא מתבססת על הטענה שבנותיה ובניה של קבוצת הרוב החילונית נפלו קורבן לתהליך עמום ומאיים של “ערעור זהות” ואובדן ערכים. בהסתמך על הבנה שטוחה ופשטנית של מגמות גלובליות ותהליכים שעוברת החברה הישראלית, בחלקים ניכרים של הציבור הדתי-לאומי רווחת ההנחה שלא ניתן לקיים זהות יהודית ומחויבות ערכית ישראלית ללא התשתית האידיאולוגית של הימין הדתי. כך, למשל, אומר איתי גרנק, מנכ”ל עמותת “זהות” שפעילותה מוצגת בפרק 3:

”העידן הפוסטמודרני מוביל ומכיל מגמות שונות בזהותו של הפרט. הקידמה הפכה את העולם לכפר גלובלי אחד קטן, אך למרות ההיבטים החיוביים של התרבות בה אנו חיים, ישנם גם חסרונות ואיבוד הזהות הינה אחת מהבעיות הרדיקליות ביותר. ניתן להבחין בחוסר ידע משווע בכל הנוגע לערכים ומושגי יסוד בתרבות היהודית, לצערנו תופעה זו מחלחלת לכל שכבות האוכלוסייה בציבור הישראלי. על-מנת לתת מענה הולם לחוסר הידע וערעור הזהות הוקמו ברחבי הארץ המרכזים לזהות יהודית, תוך שהם מקיימים פעילות בלמעלה מ-800 גנים, בתי ספר יסודיים ועל-יסודיים לילדים ונוער מכלל גווני הקשת הציבורית”¹.

אחד העם, ברנר, לאה גולדברג
או חנוך לוין אינם יכולים למלא
את "החלל הערכי". יש רק זהות
אחת הראויה ליהודי ויהודי ראוי
לה: הזהות הציונית-דתית

כשגרנק מבכה את הבורות הציבורית לגבי ערכים ומושגים בתרבות היהודית, הוא מלין למעשה על העובדה שרוב הישראלים אינם מקבלים את פרשנותה של הציונות הדתית לתרבות היהודית. גרנק מזהה את המשבר הערכי שהוא מייחס לחברה הישראלית עם היותם של רוב הישראלים חילונים. התרבות היהודית שהוא מבקש להנחיל מחדש לציבור הישראלי אינה כוללת את

שפינוזה או מנדלסון, את בשביס־זינגר או נלי זק"ש, את פרויד או ארנדט. גם התרבות העברית העשירה שהתפתחה בישראל ומעבר לים במהלך עשרות שנים של מחשבה ויצירה אינה יכולה להיות פתרון למשבר הזהותי שגרנק רואה מהרהורי לבו. בהגדרה, יש רק זהות אחת הראויה ליהודי ויהודי ראוי לה: הזהות הציונית-דתית. אחד העם, ברדיצ'בסקי, י.ח. ברנר, לאה גולדברג או חנוך לוין אינם יכולים למלא את "החלל הערכי" (כדברי שר החקלאות אורי אריאל מ"הבית היהודי") של העולם החילוני. ומכיוון אחר, גם החזון איש או הרב שך, אברהם השל או אברהם גייגר אינם יכולים לשמש מודל לזהות יהודית בריאה. רק הציונות הדתית – שבאחרונה אנו מתוודעים להיקף כישלונה לעורר הזדהות בקרב בנותיה ובניה שלה² – יכולה להקנות לעם ישראל את הזהות שאבדה לו כביכול. על-פי תפיסת העולם שמקדמים גרנק וחבריו, גם אם הציבור הישראלי לא יצטרף אל קהלה של הציונות הדתית, הרי שעליו לפחות להכיר בעליונותה הרוחנית, המוסרית ובסופו של דבר, הפוליטית, ולהפקיד בידיה את מוסרות השלטון.

•••

מקורות ההנחה בדבר משבר ערכי נעוצים בכישלון המפעל המרכזי של הציונות הדתית – ההתנחלות ב"ארץ ישראל השלמה" ובפרט הנחלתו של רעיון ארץ ישראל השלמה לציבור הרחב³. מי שהיו אמורים להיות אוונגרד שיסחוף אחריו את המוני העם, נותרו גם אחרי 50 שנה מיעוט קטן. סקרי דעת קהל, כמו גם התגובה הציבורית למהלכים מדיניים דרמטיים, מלמדים פעם אחר פעם שהציבור הישראלי איננו שותף לתפיסת העולם המשיחית של גוש אמונים. להשקפת הנהגה של הציונות הדתית, האדישות הציבורית למימדים הרוחניים, האלוהיים והמיסטיים של קיומה של מדינת ישראל – אדישות שבאה לידי ביטוי בראש ובראשונה במוכנות להתפשר על שטחי מולדת לטובת תועלות גשמיות (היינו, אינטרסים ביטחוניים וכלכליים) – אינה יכולה שלא להעיד על משבר ערכים וזהות שדורש התערבות ותיקון.

את התהליך המואץ של חדירת עשרות ארגוני ימין דתי אל תוך מערכת החינוך הממלכתית יש להבין בהקשר של מפעל ה"התנחלות בלבבות" שמלווה את מפעל ההתנחלות כבר משנות ה-80. ראשיתו של

ההנחה שהישראלים סובלים
ממשבר ערכי נובעת מכישלון
המפעל המרכזי של הציונות
הדתית – הנחלת רעיון ארץ
ישראל השלמה לציבור הרחב

רעיון ההתנחלות בלבבות באכזבה של הציבור הדתי-לאומי מנכונות הציבור לפשרה טריטוריאלית במסגרת הסכם השלום עם מצרים. מפח נפש זה נמשך לאורך תהליך השלום עם הפלסטינים, ההתנתקות מעזה והפינוי של מאחזים בלתי-חוקיים כמו מגרון ועמונה. החרדה שהמפעל האדיר שהוקם על גבעות הגדה המערבית (וקודם לכן על חופי עזה) יימחה יום אחד בשל התהום

הפעורה בין הלהט האידיאולוגי של גוש אמונים ושלוחותיו לבין מה שהציבור הדתי-לאומי רואה כחומרנות, אינטרסנטיות ואדישות מצד הציבור הכללי, טורדת את מנוחת המתנחלים לפחות מאז השבר של הנסיגה מסיני. כבר במרץ 1984 כתב הרב יואל בן-נון, מראשי גוש אמונים:

"הזירה שבה יוכרעו המהלכים היא בלבו של העם ובאווירה הפוליטית-ציבורית. זו אולי זירה קשה יותר מאשר זירת הקרקעות והבנייה, אבל זוהי הזירה... הלקח הראשי שלי מחורבן ימית הוא שאי-אפשר להצליח בלי תמיכת רובו המכריע של העם... מגוחך לחשוב שיש איזו ערובה במספרי אנשים או בבתיים"⁴.

הרב יעקב אריאל, מחשובי הרבנים של הציונות הדתית, כתב באפריל 1986 כי "אחת האכזבות המרות במאבק על הצלת ימית הייתה מיעוט השתתפותו של הציבור שאינו מגדיר את עצמו כדתי"⁵. באוקטובר 1990 פרסם מאיר הרנוי, ראש המועצה האזורית שומרון בראשית שנות ה-80, מאמר תחת הכותרת "ללא לב העם לא יהיה לנו לב השומרון"⁶. ב-1992 בן-נון שב להזהיר את חבריו: "אם עם ישראל יזדהה עם מפעלנו, לא מספר הבתים יקבע; ואם חלילה לא ירצה בקיום ההתיישבות שלנו, לא תועיל הכמות"⁷.

האכזבה מהאדישות הציבורית כלפי מצוקתם של המתנחלים חזרה על עצמה עם החתימה על הסכמי אוסלו בשנות ה-90, ושוב בחשבון הנפש שערך הציבור הדתי-לאומי לאחר ההתנתקות מעזה ב-2005. בחודשים שקדמו לביצוע הנסיגה, מדינת ישראל הוצפה בסרטים כתומים שסימלו את המאבק בהתנתקות. הקמפיין נגד הנסיגה התנהל תחת הסיסמה "יש בנו אהבה והיא תנצח", אשר שיקפה את אמונתו של האגף הממלכתי של הציונות הדתית כי קמפיין "התחברות" ברוח ההתנחלות בלבבות יוכל למנוע את רוע הגזרה. האסטרטגיה המרכזית של "ועד הפעולה של גוש קטיף", כותב החוקר איתן אלימי, "הייתה מאבק על לב העם, התחברות לעם, התחברות לציבור הישראלי כאלטרנטיבה להתנתקות"⁸. במסמך שפרסם ועד הפעולה ביוני 2004 נכתב: "מוקד הכוח הגדול נמצא אצל המוני העם... [תנועה] חייבת לייצר תודעה שיש לה תמיכה מציבור גדול ועממי"⁹.

שיאו של המאבק הציבורי, שהקיף מאות אלפי אנשים, היה בצעדת המונים שיצאה מנתיבות לעבר מחסום כיסופים במטרה להחדיר אל גוש קטיף, שכבר היה נתון במצור צבאי, עשרות אלפי פעילים שימנעו את הפינוי בגופם. הצעדה נבלמה על-ידי כוחות הביטחון בכפר מימון, ולאחר שלושה ימים שבהם נותרו הצועדים מכותרים החליטו ראשי מועצת יש"ע, בעצה אחת עם פורום רבנים, להורות להמונים להתכונן. ההחלטה להתפזר ולהימנע מעימות עם כוחות הביטחון הייתה קו פרשת מים במאבק בהתנתקות ואף בתולדות הציונות הדתית בישראל¹⁰. בצורה אופיינית לזרם המרכזי של תנועת ההתנחלות, ההחלטה הדרמטית שיקפה שילוב בין השיקול העקרוני נגד יצירת פילוג בעם ישראל (הרב דרוקמן: "אם אני פוגע במרקם של עם ישראל, אני פוגע בשלמות הארץ") ובין השיקול הטקטי-אינסטרומנטלי נגד יצירת קרע בין המתנחלים לציבור הכללי (פנחס ולרשטיין: "אם עם ישראל ישנא אותנו – נפסיד את כל יהודה ושומרון")¹¹. עבור רבים מבני הציבור הדתי-לאומי התפזרות הצעדה הייתה עדות לכך שאין בכוחם של המתנחלים ותומכיהם לעצב את המציאות ללא תמיכה ציבורית רחבה. כפי שכתב אלישיב רייכנר במלאת ארבע שנים לאירוע:

"הצעדה שהייתה אמורה לצאת מכפר מימון לכיוון גוש קטיף הוכתרה בכותרת השבטית 'לעזרת אחינו הגיבורים'. היא ביטאה יותר מכל את המציאות הכואבת – בסופו של דבר, המאבק נגד עקירת גוש קטיף היה מאבק מגזרי של הציונות הדתית בלבד. מדורת השבט של כפר מימון הייתה נעימה ומחממת, אבל בלי לפרוץ את מחסום השבט לא היה סיכוי לפרוץ את מחסום כיסופים. הנוכחים בכפר מימון יצרו חוויה דתית-לאומית מרוממת, אבל הנפקדים הרבים מכפר מימון הם שהכריעו את גורל המערכה"¹².

אחד הביטויים החריפים ביותר לתחושת הבידוד ולאכזבה של הימין הדתי מהציבור הישראלי ניתן לאחר ההתנתקות על ידי הרב בני לאו, מחשובי המנהיגים של הציונות הדתית:

"ביום חמישי ז"ך במנחם אב, התקיימה ברחבת המשביר בירושלים לוויה לאומית לקבורי גוש קטיף שנעקרו ממנוחתם. בדרכי לשם עברתי דרך המדרחוב של רחוב בן יהודה. מרחק שלוש דקות הליכה וכאילו עברת לארץ אחרת. לא מדינת תל-אביב מול מדינת ירושלים. במרכז העיר, בסמוך, בשומע ובנראה. הרמקולים של ההספדים הדהדו היטב במעלה הרחוב, אך בתי הקפה נשארו פתוחים, נגני הרחוב לא הפסיקו את נגינתם ומאות צעירים וצעירות התענגו עם עצמם ועל עצמם. ברחבה עצמה התגודדו בני ובנות הציונות הדתית, כמעט ולא היה זכר ליהודים חרדים. כמעט ולא היה זכר לציבור החילוני. 'לוויה מגזרית' של קבוצה שבטוחה שהיא שליחת

הציונות הדתית תופסת עצמה
כשליחת ציבור, אך הולכת
ונעשית מודעת לכך שהציבור לא
הולך אחריה. לכן מאז ההתנתקות
ראשיה העצימו את המאמץ להפוך
את השליחות הזו לנחלת הכלל

כאילו תושבי גוש קטיף לא נשלחו לשם מלב לבו של הקונצנזוס הישראלי, אלא שוגרו מחללו ההזוי של הציבור המשיחי. מה חושב יושב המדרחוב? חיייהם – אינם חיי, מתייהם – אינם מתי, חלומם – אינו חלומי¹³.

כפי שלא מיטיב לתאר, הציונות הדתית תופסת את עצמה כשליחת ציבור, אך הולכת ונעשית מודעת לכך שהציבור לא נוטה ללכת אחריה. לכן ב-12 השנים שחלפו מאז ההתנתקות הממסד הדתי-לאומי העצים את מאמציו להפוך את השליחות הזו לנחלת הכלל. לאור זאת, ההתמקדות במערכת החינוך הממלכתית איננה מפתיעה: על-מנת לכבוש את לב העם יש להתחיל בילדים ובני הנוער, הציבור הקל ביותר להשפעה. "אנחנו באים ממקום וולנטרי בלתי-פורמלי שבו יכולת ההשפעה שלנו על נשמות התלמידים ענקית", מסביר מנהל האגף לתרבות תורנית במשרד החינוך, איתיאל בר לוי¹⁴.

•••

כפי שמתואר במסמך זה, משרד החינוך של מדינת ישראל הפקיד את התחום הרעיוני, החינוך לערכים ואת עיצוב הזהות בבתי הספר הממלכתיים בידי האידיאולוגים של הימין הדתי. מרחב הפעולה שעמותות הימין מקבלות בתוך מערכת החינוך הממלכתית הוא בגדר הפרה בוטה של הסכמת היסוד שעליה מושתתת מערכת החינוך הישראלית. כבר בשנות ה-50 מערכת החינוך התחלקה לארבעה זרמים הנהנים מעצמאות יחסית, שמטרתם לספק את צרכיהם החינוכיים והתרבותיים של ארבע הקהילות המרכזיות בישראל: המערכת הממלכתית, הממלכתית-דתית, החרדית (החינוך העצמאי)

מרחב הפעולה שעמותות הימין
מקבלות בתוך מערכת החינוך
הממלכתית הוא בגדר הפרה בוטה
של הסכמת היסוד שעליה מושתתת
מערכת החינוך הישראלית

חדירת עמותות הימין לבתי הספר מתאפשרת הודות לתהליך הפרטה של החינוך לערכים. ההפרטה מותירה אחריה ואקום חינוכי, כספי וארגוני שלתוכו כנסות עמותות הימין

והערבית. החלוקה הזו התבססה על ההנחה שבין הקהילות הללו שוררים הבדלים משמעותיים בתפיסת העולם, ועל כן, לפחות בכל הנוגע למימדים האידאולוגיים, יש לאפשר לכל אחת מהן לחנך את ילדיה לאור ערכי היסוד שלה. לדוגמה, בראש מערכת החינוך הממלכתית-דתית, שהוקמה על בסיס זרם החינוך של תנועת המזרחי, עומדת מועצת רבנים ואנשי חינוך מהמגזר הדתי-לאומי הממונים על-ידי ממשלת ישראל. המועצה מפקחת על תכני הלימוד והאוריינטציה החינוכית בכל

מערכת החינוך הממלכתית-דתית. בשנים האחרונות ההסכמה היסודית הזו – קרי, לכל קהילה בישראל שמורה הזכות לחנך את ילדיה לאור ערכיה שלה – מופרת כשהקהילה הדתית-לאומית משתלטת בהדרגה על התכנים החינוכיים במערכת החינוך הממלכתית, באמצעות מערך של עמותות המזוהות עם הציונות הדתית בכלל ועם מפלגת "הבית היהודי" בפרט.

המהלך מתאפשר הודות לתהליך הפרטה מואץ ומכוון של החינוך לזהות ולערכים במערכת החינוך הממלכתית. ההפרטה מותירה אחריה "ואקום חינוכי", כספי וארגוני שלתוכו ממהרות להיכנס עמותות הימין. כך קורה שבכל הקשור לחינוך לערכים בחינוך הממלכתי מדריכות מטעם עמותות פרטיות, מרביתן בנות השירות הלאומי, הולכות ותופסות את מקומן של המורות והמחנכות בעיצוב תפיסת עולמם המוסרית, הלאומית, הרוחנית והערכית של בנות ובני הציבור הכללי בישראל.

תפיסת העולם שהעמותות הנסקרות במסמך מבקשות להנחיל לילדי הציבור היהודי-חילוני, רחוקה מאוד מתפיסת העולם של הוריהם. במרבית המקרים ההורים, ובמקרים לא מעטים גם המורים ומנהלי בתי הספר, אינם מודעים כלל לאג'נדה הפוליטית שהעמותות הללו מכניסות אל כיתות הלימוד. תחת כסות עמומה של "זהות יהודית" מתגנבת אל בין כותלי בית הספר השקפת העולם הייחודית של סקטור קטן המונה כ-11% מהאוכלוסייה היהודית בישראל. על אף מרכזיותה בחיים הפוליטיים בישראל בחמשת העשורים האחרונים, הציונות הדתית איננה קבוצת השתייכות גדולה במיוחד בעם היהודי בן זמננו, והפרשנות הדתית-לאומית ליהדות רחוקה מלשקף את כלל הזרמים. למרות זאת, קבוצה זו הצליחה לקנות לעצמה בעלות על הזכות לחנך ולהגדיר את זהותו של כלל הציבור היהודי בישראל ונהנית מכמעט מונופול על כל תחומי החינוך הרעיוניים במערכת החינוך הממלכתית, שבנותיה ובניה אינם לומדים בה.

ארגונים חילוניים שיבקשו לעסוק בנושאי זהות יהודית של תלמידי מערכת החינוך הממלכתית-דתית ייתקלו בחומה בצורה. ערכיה ותפיסת עולמה של הציונות החילונית – שהייתה ונותרה הזרם המרכזי של הציונות – אינם זוכים לדריסת רגל במוסדות הציונות הדתית. כך שעל פעולתם של ארגוני הימין הדתי

תחת כסות עמומה של "זהות
יהודית" מתגנבת אל בין כותלי
בית הספר השקפת העולם
הייחודית של סקטור קטן המונה
כ-11% מהאוכלוסייה היהודית
בישראל

בבתי הספר הממלכתיים לא ניתן להגן כניסיון תמים לקירוב לבבות או הכרת האחר. לתפיסתם של קברניטי עמותות "זהות", "מבראשית" ודומיהן, לבבותיהם של בני הציונות דתית אינם זקוקים להיכרויות חדשות. רק לבבותיהם הריקים, הפגומים, של אובדי הדרך החילונים נדרשים להתקרבות שכזו – התקרבות חד-צדדית שכל-כולה תזוזה של הרוב החילוני חסר הערכים אל עבר המיעוט הדתי-לאומי שערכיו מלאים עד להתפקע¹⁵.

המשמעות של "קירוב לבבות"
היא תמיד התקרבות חד-צדדית
של הרוב החילוני חסר הערכים אל
עבר המיעוט הדתי-לאומי שערכיו
מלאים עד להתפקע

כאילו על-מנת להוסיף חטא על פשע, שני המנגנונים העיקריים המאפשרים את ההשתלטות הדתית-לאומית על החינוך הערכי-רעיוני של המגזר הכללי הם הימנעות משירות צבאי ושימוש רחב-היקף בכספי ציבור. כוח האדם העיקרי של עמותות המיסיון הדתי-לאומי הוא בנות שירות לאומי המקבלות פטור משירות צבאי ומעצבות מחדש את תודעתן הלאומית של בנות המגזר הכללי שאינן זכאיות לפטור שכזה. במקביל, כפי שנראה להלן, העמותות הללו נהנות מגישה ישירה ועקיפה לכספי ציבור בהיקפים גדולים. במידה רבה, קבוצת הרוב היהודי-חילוני בישראל מממנת את מפעל החינוך-מחדש של ילדיה שלה ברוח הדתיות הלאומית.

• • •

בשנים האחרונות נשמעת ביקורת לא מעטה נגד התהליכים המתוארים במסמך שלפניכם. קבוצות של הורים מודאגים מתארגנות כדי להוציא מבתי הספר את עמותות הימין הדתי, כמו ארגון ההורים "הפורום החילוני", ובמחוזות מסוימים אף נשמעת הקריאה להקמת זרם חינוך חילוני עצמאי¹⁶. עם זאת, מספר מכשולים מקשים על מאמצים אלה. ראשית, ישנו קושי מובנה בהתארגנות הורים שנתקלים בתופעה באופן ספורדי וללא תשתית ארגונית. שנית, לאור מימדי התופעה, כמו גם מגוון הארגונים ומאמצי ההסתרה של מטרותיהם, קשה לזהות את התופעה לאשורה. על אף ביטויים רבים של תפיסה דתית, הבעיה איננה – או לפחות איננה בעיקר – בעיה של החזרה בתשובה. זהו אינו הפרויקט העיקרי של עמותות דוגמת "זהות" ו"מבראשית". רוב התכנים שהן מבקשות להנחיל לילדי קבוצת הרוב היהודי-חילוני לא עוסקים באמונה בבורא עולם או בהטפה לקיום מצוות. תפקידה של קטגוריית ה"זהות היהודית"

www.molad.org